

Dr Bogumiła Bobik

Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000-0001-7548-858X

Edukacja zdalna w opiniach młodzieży

Remote education in the opinion of students

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja opinii uczniów klas starszych szkoły podstawowej (klasy V–VIII) oraz szkół ponadpodstawowych na temat różnych aspektów zdalnej edukacji, jak jej organizacja i przebieg, trudności obiektywne i subiektywne deklarowane przez uczniów, wsparcie ze strony środowiska szkolnego i rodzinnego, relacje rówieśnicze. Do badania wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego oraz technikę ankiety. Badanie przeprowadzono wśród uczniów gliwickich szkół w formie online w ramach współpracy Uniwersytetu Śląskiego ze środowiskiem lokalnym. Zebrany materiał empiryczny pokazuje ocenę zdalnej edukacji przez uczniów. Do jej zalet zaliczyli: łatwość posługiwania się narzędziami cyfrowymi oraz wsparcie ze strony rodziców i nauczycieli. Wśród negatywnych stron nauki online wymienili: trudności ze skupieniem uwagi, organizacją pracy własnej i samodyscypliną, spadek zaangażowania, negatywne emocje (stres, zdenerwowanie, zmęczenie, lęk dotyczący zdawalności egzaminów), brak bezpośrednich kontaktów z rówieśnikami. Ogólnie uczniowie gorzej ocenili jakość zdalnej edukacji w porównaniu z tradycyjną. Wnioski z badań stały się podstawą do sformułowania propozycji rekomendacji służących poprawie jakości edukacji w podobnych sytuacjach.

Słowa kluczowe: zdalna edukacja, sondaż diagnostyczny, opinie uczniów, propozycje dotyczące formuły online w edukacji.

Abstract

The aim of the article is to present the opinions of students from older grades of primary school (grades V–VIII) as well as secondary school students on various aspects of remote education, such as: its organization, objective and subjective difficulties declared by students, support from the school, family and peers. A diagnostic survey and a questionnaire technique were used for the study. The research was conducted online among students from Gliwice schools, as part of the cooperation between the University of Silesia and the local community. The collected empirical material reveals the students' opinions on remote education. Its advantages include: ease of use of digital tools and support from parents and teachers. Among the negative sides of online learning, they mention: difficulties with focusing attention, the necessity to organize one's own work and self-discipline, decreased involvement, negative emotions (stress, nervousness, fatigue, fear of failing exams), lack of direct contact with peers. Overall, the students assessed the quality of remote education as worse compared to traditional education. The conclusions from the research became the basis for formulating recommendations for the improvement of the quality of education in similar situations.

Key words: remote education, diagnostic survey, students' opinions, proposals for online education.

Wprowadzenie

Pandemia wirusa SARS-CoV-2 w istotny sposób zmieniła życie społeczne i gospodarcze w większości państw świata. W marcu 2020 r. niemalże z dnia na dzień polskie placówki oświatowe z przestrzeni rzeczywistej musiały przenieść się do przestrzeni wirtualnej. Do takiej zmiany nie byli przygotowani ani uczniowie i ich rodzice, ani nauczyciele i dyrektorzy, ani wreszcie zarządzający oświatą na szczeblu lokalnym i ogólnopolskim. Nigdy wcześniej tak duży odsetek dzieci i młodzieży nie był pozbawiony możliwości uczestniczenia w procesie edukacyjnym oraz korzystania z opieki, jaką gwarantują szkoły.

Konieczne było wprowadzenie szeregu zmian do systemu kształcenia. Można wskazać trzy kierunki przeobrażeń edukacji w czasie kryzysu. Pierwszy to próba opracowania systemu zdalnego kształcenia na różnych poziomach (przedszkolnym, podstawowym, średnim i wyższym) w instytucjach edukacyjnych. Drugi to zmiana pracy każdego pojedynczego nauczyciela wynikająca z konieczności nauczania na odległość. Trzeci to zmiana sposobów uczenia się przez dzieci, młodzież i studentów oparta na pośredniej komunikacji, w której istotną rolę odgrywa środowisko rodzinne. Wymienione zmiany doprowadziły do nadania nowego niespotykanego wcześniej znaczenia zdalnej edukacji. Dotąd bowiem taka edukacja była najczęściej wyborem odbiorców. Stąd też korzystali z niej studenci, osoby dorosłe chcące poszerzyć swoje kwalifikacje. Wśród odbiorców byli też uczniowie zamieszkujący odległe miejsca, którzy nie mogli uczestniczyć w tradycyjnym procesie kształcenia (na przykład w Australii, niektórych krajach afrykańskich) lub uczniowie objęci edukacją domową. W nowych warunkach mieliśmy do czynienia z przymusem, który oznaczał, że bez względu na kompetencje, możliwości czy chęci z takich rozwiązań musieli korzystać wszyscy, a nie tylko ci, którzy wyrażają taką wolę i umiejętności¹. Dodatkowym ograniczeniem, o którym należy pamiętać, był brak bezpośrednich spotkań ucznia z nauczycielami i uczniów ze sobą, co prowadziło do trudnej psychologicznie sytuacji.

Niniejszy artykuł obejmuje wyniki badań nad opiniami uczniów starszych na temat różnych aspektów zdalnej edukacji, które stały się podstawą sformułowania wniosków i rekomendacji.

¹ W. Pleszak, J. Pyżalski, *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii* [w:] *Edukacja w czasach pandemii Covid-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020, s. 3.

Założenia metodologiczne badań

Przeprowadzone badania miały charakter diagnostyczny². Przyjęte cele badawcze dotyczyły diagnozy charakteru i zakresu działań, problemów i rozwiązań w ramach edukacji zdalnej w sytuacji zagrożenia Covid-19 (cele poznawcze) oraz opracowania rekomendacji dla organizatorów kształcenia na odległość (cel praktyczny). W toku badań poszukiwano odpowiedzi na następujące problemy badawcze:

- jak przebiegała organizacja edukacji zdalnej?, jak młodzież ocenia jej jakość?
- jakie problemy odczuwali uczniowie w trakcie zdalnego kształcenia oraz w jaki sposób radzili sobie z nimi?
- jakie są opinie uczniów na temat wsparcia (wychowawczego, organizacyjnego) ze strony środowiska szkolnego i rodzinnego w czasie pandemii?
- jaka była sytuacja psychospołeczna uczniów, szczególnie w zakresie relacji rówieśniczych w okresie pandemii?

Zgodnie z przyjętymi w metodologii badań zasadami nie sformułowano hipotez problemów badawczych. W przypadku badań diagnostycznych mogłoby to wywrzeć niepożądany wpływ na ostateczny wynik³.

Badanie przeprowadzono od 15 grudnia 2020 r. do 23 lutego 2021 r. Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego i technikę ankiety, która wydaje się być najtrafniejsza w poznaniu opinii, poglądów i preferencji na temat nauczania online⁴. Projekt badawczy powstał w ramach współpracy Uniwersytetu Śląskiego ze środowiskiem lokalnym i dotyczył wybranych miast województwa śląskiego. Projekt uzyskał pozytywną ocenę Komisji Etyki UŚ o numerze KEUS.51/09.2020. Sondaż diagnostyczny przeprowadziło kilka zespołów badawczych za pośrednictwem Internetu w miastach aglomeracji śląskiej, których organy prowadzące szkoły zgłosiły zapotrzebowanie na badanie. Kwestionariusze ankiet były dostępne w formie online z wykorzystaniem systemu Lime Survey.

Artykuł prezentuje wyniki uzyskane w grupie uczniów starszych (klasy V–VIII szkoły podstawowej i klasy szkół ponadpodstawowych) z terenu Gliwic – jednego z większych miast aglomeracji górnośląskiej. Zebrany materiał empiryczny uporządkowano w obszary odpowiadające postawionym pytaniom badawczym i obejmujące opis próby badawczej; organizację zdalnej nauki, odczuwane trudności i ocenę jej jakości przez uczniów; wsparcie wychowawcze i organizacyjne dla uczniów ze strony środowiska szkolnego i rodzinnego; relacje z rówieśnikami w czasie zdalnej nauki. Przyjęto szeroki przedział wieku badanych, kierując się

² S. Juszczak, *Metodologia badań empirycznych w naukach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 22, 23.

³ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 99; M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000, s. 26.

⁴ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją...*, s. 173.

przekonaniem o podobieństwie niektórych prawidłowości rozwojowych, jak do-
rastanie, oddalanie się od środowiska rodzinnego, rosnące znaczenie relacji rówie-
śniczych, rozwój poznawczy w procesie instytucjonalnego kształcenia.

Wyniki badań

W badaniu wzięło udział 534 uczniów klas starszych szkoły podstawowej oraz
szkół ponadpodstawowych z terenu Gliwic, co ujęto w tabelach.

Tabela 1. Podział badanych ze względu na płeć

Płeć	Liczba	%
Chłopiec	245	45,9
Dziewczyna	285	53,4
Brak odpowiedzi	4	0,7
Razem	534	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Podział badanych ze względu na typ szkoły, do której uczęszczają

Typ szkoły	Liczba	%
Szkoła podstawowa	506	94,8
Liceum	5	0,9%
Technikum	4	0,7
Szkoła branżowa I stopnia	2	0,4
Brak odpowiedzi	17	3,2
Razem	534	100

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowę badanych uczniów stanowiły dziewczęta (53,4%), pozostałą
część tworzyli chłopcy (45,9%), cztery osoby (0,7%) nie wskazały płci (tabela 1).
Większość wśród badanych stanowili uczniowie szkół podstawowych (94,8%), nie-
liczną grupę tworzyli licealiści (0,9%), uczniowie technikum (0,7%). Najmniejszą
grupą byli uczniowie szkół branżowych I stopnia (0,4%). Siedemnastu uczniów
(3,2%) nie podało typu szkoły, do której uczęszczają (tabela 2).

Organizacja zdalnej nauki i ocena jej jakości przez uczniów

Podstawowym warunkiem organizacji zdalnej nauki był dostęp do Internetu
oraz różnych komunikatorów z nim związanych. Ich zakres i częstotliwość wyko-
rzystania ujęto w tabeli 3.

Tabela 3. Formy i częstotliwość realizacji nauki w sposób zdalny

Forma kontaktu nauczycieli z uczniami/częstotliwość	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Za pomocą e-maili	N	82	71	86	109	136	50
	%	15,4	13,3	16,1	20,4	25,5	9,4
Za pomocą e-dziennika	N	71	125	138	81	64	55
	%	13,3	23,4	25,8	15,2	12,0	10,3
Za pomocą platformy e-learningowej – lekcje online „na żywo”	N	40	20	36	70	324	44
	%	7,5	3,7	6,7	13,1	60,7	8,2
Za pomocą komunikatorów internetowych	N	123	87	119	92	63	50
	%	23,0	16,3	22,3	17,2	11,8	9,4
Za pomocą nagrań filmowych lekcji	N	346	74	28	15	15	56
	%	64,8	13,9	5,2	2,8	2,8	10,5
Odsyłanie do gotowych materiałów w Internecie	N	131	104	139	66	39	55
	%	24,5	19,5	26,0	12,4	7,3	10,3

1 – wcale, 2 – rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych ujętych w tabeli 3 pokazuje, że większość badanych (73,8%) często i bardzo często korzystała z platformy e-learningowej, dzięki której lekcje odbywały się online. Prawie połowa uczniów (45,9%) często i bardzo często wykorzystywała e-mail. Czasami stosowany w procesie edukacji był e-dziennik (25,8% wskazań). Wcale lub rzadko wykorzystywanymi formami były nagrania filmowe lekcji (78,7% wskazań), odsyłanie do gotowych materiałów w Internecie (44% wskazań) oraz komunikatory internetowe, np. czat (39,3% wskazań).

Osiągnięcia szkolne uczniów podlegały weryfikacji przez nauczycieli, ich sposoby i częstotliwość były zróżnicowane (zob. tabela 4).

Tabela 4. Sposoby i częstotliwość weryfikacji osiągnięć szkolnych uczniów online

Forma weryfikacji	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Prace do wykonania	N	3	20	83	220	145	63
	%	0,6	3,7	15,5	41,2	27,2	11,8
Testy online	N	13	26	122	177	130	66
	%	2,4	4,9	22,8	33,1	24,3	12,4
Pytania ustne podczas wideokonferencji	N	22	92	161	113	82	64
	%	4,1%	17,2	30,1	21,2	15,4	12,0
Projekty do wykonania	N	41	127	170	86	45	65
	%	7,7	23,8	31,8	16,1	8,4	12,2

1 – wcale, 2 – rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często

Źródło: opracowanie własne.

Do weryfikacji osiągnięć szkolnych uczniów online (zob. tabela 4) często i bardzo często wykorzystywano następujące formy: prace do wykonania (68,4%

wyborów), testy online (57,4% wyborów) oraz pytania ustne podczas wideokonferencji (36,6% wyborów). Prawie co trzeci uczeń odpowiedział, że czasami wybieranym sposobem sprawdzania osiągnięć było zlecenie projektów do wykonania. Około 12% badanych nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Podobnie za pomocą zdalnych komunikatorów nauczyciele przekazywali uczniom informację zwrotną dotyczącą efektów kształcenia (zob. tabela 5).

Tabela 5. Formy i częstotliwość przekazywania uczniom informacji zwrotnych dotyczących efektów kształcenia przez nauczycieli

Forma informacji zwrotnej	Liczba (N)//%	1	2	3	4	5	Brak odp.
E-mail	N	105	61	63	99	130	79
	%	19,7	11,4	11,8	18,5	24,3	14,2
E-dziennik	N	116	96	82	91	78	71
	%	18,0	8,3	15,4	17,0	14,6	13,3
Platform edukacyjna – kontakt online	N	58	67	88	131	115	75
	%	10,9	12,5	16,5	24,5	21,5	14,0
Telefonicznie	N	354	57	28	11	5	79
	%	70,4	6,6	4,1	1,9	0,7	16,2
Za pomocą komunikatorów internetowych	N	187	74	97	59	38	79
	%	35,0	13,9	18,2	11,0	7,1	14,8
Za pomocą platform edukacyjnych	N	111	69	103	90	87	74
	%	20,8	12,9	19,3	16,9	16,3	13,9

1 – wcale, 2 – rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często

Źródło: opracowanie własne.

Do udzielania uczniom informacji o efektach kształcenia nauczyciele (zob. tabela 5) często i bardzo często w opinii uczniów używali platformy edukacyjnej (46% wyborów) oraz e-maili (42,8% wyborów). Czasami lub rzadko stosowanymi formami były komunikatory internetowe, platformy edukacyjne i telefon. Niepokój może budzić fakt, że od 14% do 16% badanych nie udzieliło odpowiedzi. Może to być grupa uczniów, którzy nie włączyli się do zdalnych lekcji ze względu na trudności techniczne, brak odpowiedniej motywacji do pracy bądź kontroli w środowisku rodzinnym.

Uczniowie ocenili swoje zaangażowanie w naukę przed pandemią i w czasie jej trwania (zob. tabela 6).

Analiza wyników zawartych w tabeli 6 wskazuje na niższą ocenę poziomu zaangażowania w naukę w czasie pandemii w porównaniu z okresem go poprzedzającym. Raczej dobrze i bardzo dobrze jego poziom przed pandemią oceniło 73,8%, zaś w czasie pandemii 49,8% uczniów. Dwukrotnie wzrosła także liczba uczniów niezdecydowanych w ocenie swojego zaangażowania w naukę. Przed pandemią było to 14,4%, natomiast w czasie pandemii 28,8% badanych (odpowiedzi ani tak, ani nie).

Tabela 6. Ocena przez uczniów poziomu swojego zaangażowania w naukę

Poziom oceny	Liczba (N)//%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Przed nastaniem pandemii, czyli przed marcem 2020 r.	N	6	22	77	235	159	35
	%	1,1	4,1	14,4	44,0	29,8	6,6
W czasie edukacji zdalnej, kiedy szkoły są zamknięte	N	22	56	154	172	94	36
	%	4,1	10,5	28,8	32,2	17,6	6,7

1 – bardzo źle; 2 – raczej źle; 3 – ani dobrze, ani źle; 4 – raczej dobrze; 5 – bardzo dobrze

Źródło: opracowanie własne.

W czasie trwania zdalnej nauki tylko część uczniów doświadczała problemów (zob. tabela 7).

Tabela 7. Trudności występujące wśród uczniów w zdalnym kształceniu

Rodzaj trudności	Liczba (N)//%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Nie mam dostępu do sprzętu komputerowego	N	338	58	32	26	13	67
	%	63,3	10,9	6,0	4,9	2,4	12,5
Muszę dzielić komputer z rodzicami/rodzeństwem	N	348	43	22	24	30	67
	%	65,2	8,1	4,1	4,5	5,6	12,5
Łącze internetowe, z którego korzystam, jest „słabe”	N	153	127	102	59	24	69
	%	28,7	23,8	19,1	11,0	4,5	12,9
Nie potrafię obsługiwać platform edukacyjnych/ innych narzędzi cyfrowych do zdalnej edukacji	N	324	86	30	19	7	68
	%	60,7	16,1	5,6	3,6	1,3	12,7
Nie rozumiem zadań i innych materiałów przesyłanych przez nauczyciela	N	157	147	106	40	16	68
	%	29,4	27,5	19,9	7,5	3,0	12,7
Nie radzę sobie z dużą ilością zadań	N	128	136	102	64	37	67
	%	24,0	25,5	19,1	12,0	6,9	12,5
Nie potrafię zaplanować codziennej nauki	N	146	106	88	65	54	75
	%	27,3	19,9	16,5	12,2	10,1	14,0
Na uczenie się zdalne muszę przeznaczać więcej czasu niż normalnie (przed pandemią)	N	139	106	89	72	59	69
	%	26,0	19,9	16,7	13,5	11,0	12,9
Nie potrafię skupić się na nauce	N	113	72	117	76	86	70
	%	21,2	13,5	21,9	14,2	16,1	12,7
Nie chce mi się uczyć w domu i wykonywać zadań, które zadaje nauczyciel	N	121	99	97	66	82	69
	%	22,7	18,5	18,2	12,4	15,4	12,9
Denerwuje/stresuje mnie uczestniczenie w lekcjach zdalnych (online)	N	178	101	76	55	54	70
	%	33,3	18,9	14,2	10,3	10,1	13,1

1 – wcale nie dotyczy; 2 – raczej nie dotyczy; 3 – trochę dotyczy, trochę nie dotyczy;

4 – raczej dotyczy, 5 – bardzo dotyczy

Źródło: opracowanie własne.

Dane empiryczne zebrane w tabeli 7 pokazują, że uczniowie nie doświadczaali problemów technicznych wynikających z braku dostępu do łącza internetowego czy

braku umiejętności obsługi platform lub narzędzi cyfrowych. Trudności wiązały się głównie z motywacją do nauki. Najczęściej wskazywane to:

- trudności w skupieniu się na nauce (30,3% badanych),
- niechęć do nauki w domu i wykonywania zadań, które zadaje nauczyciel (27,8% badanych),
- przeznaczanie większej ilości czasu na naukę w porównaniu z okresem przed pandemią (24,5% badanych),
- problemy z zaplanowaniem codziennej nauki (22,3% badanych),
- zdenerwowanie lub stres wynikające z uczestnictwa w zdalnych lekcjach (20,4%),
- nieradzenie sobie z nadmiarem zadań (18,9% badanych).

Uczniowie korzystali z różnych form wsparcia w czasie realizacji zdalnej nauki (zob. tabela 8).

Tabela 8. Pomoc wykorzystywana przez uczniów podczas nauki zdalnej

Forma pomocy	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Nauczyciel	N	47	53	145	154	69	66
	%	8,8	9,9	27,2	28,8	12,9	12,4
Rodzice	N	49	62	116	138	105	64
	%	9,2	11,6	21,7	25,8	19,7	12,0
Rodzeństwo	N	272	70	60	41	28	63
	%	50,9	13,1	11,2	7,7	5,2	11,8
Inni członkowie rodziny	N	251	98	66	32	17	70
	%	47,0	18,4	12,4	6,0	3,2	13,1
Koleżanki/koledzy	N	127	103	123	73	41	67
	%	23,8	19,3	23,0	13,7	7,7	12,5
Korepetytor	N	359	19	45	35	9	67
	%	67,2	3,6	8,4	6,6	1,7	12,5
Lekcje i programy w telewizji	N	363	48	35	15	5	68
	%	68,0	9,0	6,6	2,8	0,9	12,7
Filmy i inne materiały w Internecie	N	198	92	101	50	28	65
	%	37,1	17,2	18,9	9,4	5,2	12,2
Podręczniki, książki i inne materiały dostępne w miejscu zamieszkania	N	67	54	97	138	113	65
	%	12,5	10,1	18,2	25,8	21,2	12,2

1 – wcale, 2 – rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często

Źródło: opracowanie własne.

Wśród osób udzielających pomocy (zob. tabela 8) często i bardzo często uczniowie wymieniali rodziców (45,5% badanych) i nauczycieli (41,7% badanych). Na skali „od czasami” po „często” wybierano także kolegów i koleżanki (łącznie 36,7% badanych). Pomocne okazały się także podręczniki, książki i inne materiały dostępne w miejscu zamieszkania (47% badanych) oraz filmy i inne materiały udostępniane w Internecie (14,6% badanych).

Zdalna realizacja nauki wywoływała u uczniów różne emocje. W tabeli 9 zebrano opinie badanych na ten temat.

Tabela 9. Emocje odczuwane przez uczniów w czasie zdalnej edukacji

Rodzaj odczuwanych emocji	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Czuję się zmęczony tym zdalnym nauczaniem	N	32	65	94	112	153	78
	%	6,0	12,2	17,6	21,0	28,7	14,6
Nauczanie zdalne (online) podoba mi się bardziej niż normalne lekcje	N	136	70	122	68	61	77
	%	25,5	13,1	22,8	12,7	11,4	14,4
Martwię się uczeniem zdalnym (online) z powodu złych możliwości technicznych (słabe urządzenia, słaby Internet)	N	169	124	90	55	18	78
	%	31,6	23,2	16,9	10,3	3,4	14,6
Nie mam nic przeciwko temu, by dalej trwała zdalna edukacja (online)	N	109	76	112	85	74	78
	%	20,4	14,2	21,0	15,9	13,9	14,6
Boję się, że nie dam sobie rady z tym uczeniem zdalnym i że to się źle dla mnie skończy (egzamin, promocja do następnej klasy)	N	96	98	95	94	70	81
	%	18,0	18,4	17,8	17,6	13,1	15,2
Czuję się niepewnie, nieswojo podczas lekcji online	N	137	125	106	51	37	78
	%	25,7	23,4	19,9	9,6	6,9	14,6
Dobrze radzę sobie z uczeniem zdalnym, czuję się pewnie i dobrze w tej sytuacji	N	46	65	139	125	80	79
	%	8,6	12,2	26,0	23,4	15,0	14,8

1 – zdecydowanie nie; 2 – raczej nie; 3 – ani tak, ani nie; 4 – raczej tak; 5 – zdecydowanie tak

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zawartych w tabeli 9 pozwala stwierdzić, że emocjami raczej odczuwanymi lub zdecydowanie odczuwanymi przez prawie połowę uczniów (49,7%) było zmęczenie zdalnym nauczaniem. Mniej więcej równą liczbę pozytywnych i negatywnych wskazań uzyskało stwierdzenie – „boję się, że nie dam sobie rady z tym uczeniem zdalnym i że to się źle dla mnie skończy” (egzamin, promocja do następnej klasy) – 36,4% uczniów wskazało, że ich to zdecydowanie nie dotyczy lub raczej nie dotyczy, a 30,7%, że raczej dotyczy lub zdecydowanie dotyczy. Ponad połowa badanych (54,8%) zaprzeczyła stwierdzeniu, że martwi się z powodu złych możliwości technicznych. Znaczna część badanych uznała, że dobrze radzi sobie z uczeniem zdalnym, czuje się pewnie i dobrze w tej sytuacji (38,4%) i nie ma nic przeciwko temu, aby zdalna edukacja trwała dalej (29,8%). Prawie co piąty uczeń nie udzielił odpowiedzi na to pytanie lub nie potrafił ocenić swoich emocji, wykorzystując odpowiedź „ani tak, ani nie”.

Zróżnicowany okazał się także poziom zadowolenia uczniów ze sposobu realizowania zdalnej nauki (zob. tabela 10).

Z analizy tabela 10 wynika, że w ocenie zadowolenia ze zdalnego kształcenia najliczniejszą grupę stanowili uczniowie, którym raczej ono odpowiada (32,8%),

następną grupę tworzyli ci, którym ono częściowo odpowiadało, a częściowo nie odpowiadało, czyli niezdecydowani (32,5%). Za bardzo odpowiadającą uznało edukację na odległość 13,9% badanych, natomiast opinię przeciwną (wcale mi nie odpowiada lub raczej nie odpowiada) wyraziło 13,3%. Dość liczna była grupa osób, które nie udzieliły odpowiedzi (8,6%).

Tabela 10. Poziom zadowolenia uczniów ze sposobu realizowania edukacji zdalnej przez nauczycieli

Stopień zadowolenia	1	2	3	4	5	Brak odp.
Liczba	27	44	168	175	74	46
%	5,1	8,2	32,5	32,8	13,9	8,6

1 – wcale mi nie odpowiada; 2 – raczej mi nie odpowiada; 3 – trochę odpowiada, trochę nie odpowiada; 4 – raczej mi odpowiada; 5 – bardzo mi odpowiada

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 11. Ogólna ocena przez uczniów poziomu nauczania w szkole

Czas realizacji nauczania	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Przed nastaniem pandemii, czyli przed marcem 2020 r.	N	12	16	74	199	201	32
	%	2,2	3,0	13,9	37,3	37,6	6,0
W czasie edukacji zdalnej, kiedy szkoły są zamknięte	N	31	57	133	200	79	34
	%	5,8	10,7	24,9	37,5	14,8	6,4

1 – bardzo źle; 2 – raczej źle; 3 – ani dobrze, ani źle; 4 – raczej dobrze; 5 – bardzo dobrze

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując wyniki badań nad opiniami uczniów dotyczącymi zdalnej edukacji, warto odwołać się do ogólnej oceny poziomu nauczania przed nasileniem się pandemii i po zamknięciu szkół (zob. tabela 11). Przed pandemią większość uczniów (74,9%) oceniła poziom nauczania jako raczej dobry lub bardzo dobry, natomiast w czasie zdalnej pracy takie oceny wskazała ponad połowa badanych (52,3%). Zwiększyła się także (o 11%) grupa uczniów niezdecydowanych w ocenie poziomu nauczania w formie zdalnej – 24,9% badanych wybrało odpowiedź „ani dobrze, ani źle”.

Wsparcie wychowawcze i organizacyjne ze strony środowiska szkolnego i rodzinnego w czasie zdalnej edukacji w opinii uczniów

Każda szkoła jako placówka edukacyjna nie tylko naucza, ale także udziela szeroko rozumianej pomocy psychologiczno-pedagogicznej dla uczniów (również rodziców i nauczycieli). Ważną rolę odgrywają w tych działaniach wychowawcy,

nauczyciele i specjaliści (pedagog czy psycholog szkolny). Podczas badania uczniowie odnieśli się do różnych stwierdzeń związanych z działaniami wychowawczymi nauczycieli (zob. tabela 12).

Tabela 12. Działania wychowawcze podejmowane przez nauczycieli w celu wspierania uczniów

Rodzaj działania wychowawczego	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Nauczyciel rozmawia z nami o tym, co się dzieje w związku z pandemią	N	49	98	116	140	52	79
	%	9,2	18,4	21,7	26,2	9,7	14,8
Nauczyciel rozmawia z nami o tym, jak się czujemy	N	33	80	92	179	69	81
	%	6,2	15,0	17,2	33,5	12,9	15,2
Mam stały kontakt z nauczycielem, czuję jakby był obok mnie	N	90	110	108	93	54	79
	%	16,9	20,6	20,2	17,4	10,1	14,8
Nauczyciel interesuje się moimi sprawami, czuję, że w każdej chwili pomoże mi, jak będę potrzebowała/potrzebował	N	105	88	96	113	53	79
	%	19,7	16,5	18,0	21,2	9,9	14,8
Nauczyciel radzi, pomaga, jak organizować sobie zdalne uczenie się (online)	N	70	82	81	153	69	79
	%	13,1	15,4	15,2	28,7	12,9	14,8
Mogę rozmawiać z nauczycielem o mojej własnej sytuacji i zmartwieniach	N	135	101	93	86	39	80
	%	25,3	18,9	17,4	16,1	7,3	15,0

1 – zdecydowanie nie; 2 – raczej nie; 3 – ani tak, ani nie; 4 – raczej tak; 5 – zdecydowanie tak

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zawartych w tabeli 12 pokazuje, że działaniami wychowawczymi zdecydowanie podejmowanymi lub raczej podejmowanymi przez nauczycieli w celu wspierania uczniów były:

- rozmowy z uczniami o tym, jak się czują (46,4% wskazań),
- radzenie, pomaganie w tym, jak organizować sobie zdalne uczenie się (41,6% wskazań),
- rozmawianie z uczniami o tym, co się dzieje w związku z pandemią (35,9% wskazań).

Negatywne (zdecydowanie nie, raczej nie) uczniowie odnieśli się do takich stwierdzeń, jak:

- mogę rozmawiać z nauczycielem o mojej własnej sytuacji i zmartwieniach (44,2%),
- mam stały kontakt z nauczycielem, czuję jakby był obok mnie (37,5%),
- nauczyciel interesuje się moimi sprawami, czuję, że w każdej chwili pomoże mi, jak będę potrzebowała/potrzebował (36,2%).

Mniej więcej co szósty uczeń nie potrafił jednoznacznie odnieść się do podanych w badaniu stwierdzeń, dlatego wybierał odpowiedź „ani tak, ani nie”. Około 15% uczniów w ogóle nie udzieliło odpowiedzi.

Kształcenie po zamknięciu szkół przebiegało w środowisku domowym, dlatego bardzo ważny był potencjał organizacyjny i wychowawczy tego środowiska (zob. tabela 13).

Tabela 13. Działania organizacyjne i wychowawcze podejmowane w środowisku rodzinnym badanych uczniów w okresie zdalnej edukacji

Rodzaj działania organizacyjnego lub wychowawczego	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Mam w domu/w miejscu, w którym mieszkam, dobry dostęp do urządzeń potrzebnych do nauki zdalnej (np. komputer, smartfon)	N	11	7	34	105	282	95
	%	2,1	1,3	6,4	19,7	52,8	17,8
Mam odpowiednie miejsce do nauki	N	14	10	40	107	266	97
	%	2,6	1,9	7,5	20,0	49,8	18,2
Brakuje mi tam, gdzie mieszkam, pomocy w zdalnym uczeniu się	N	214	126	49	31	12	102
	%	40,1	23,6	9,2	5,8	2,2	19,1
Nasze życie tam, gdzie mieszkam, było w tym czasie dobrze zorganizowane	N	20	25	90	146	148	105
	%	3,7	4,7	16,9	27,3	27,7	19,7
W rodzinie/z osobami, z którymi mieszkam, fajnie spędzamy ze sobą czas	N	21	31	81	137	162	102
	%	3,	5,8	15,2	25,7	30,3	19,1
W miejscu, w którym mieszkam, nie czuję się bezpiecznie	N	273	50	31	27	49	104
	%	51,1	9,4	5,8	5,1	9,2	19,5
Dobrze mi się układa z rodzicami/opiekunami, dobrze mnie traktują	N	13	12	44	126	236	103
	%	2,4	2,2	8,2	23,6	44,2	19,3
Rodzice/opiekunowie słuchają tego, co mam do powiedzenia i biorą to pod uwagę	N	15	34	69	138	176	102
	%	2,8	6,4	12,9	25,8	33,0	19,1
Mogę rozmawiać ze swoimi rodzicami/opiekunami o swoich problemach, zmartwieniach, czego się boję	N	30	33	60	105	199	107
	%	5,6	6,2	11,2	19,7	37,3	20,0
W domu/tam, gdzie mieszkam, często rozmawiamy o tym, co się dzieje w związku z pandemią	N	47	96	105	98	83	105
	%	8,8	18,0	19,7	18,4	15,5	19,7
Osoby, z którymi mieszkam, źle się wobec mnie zachowują, krzywdzą mnie	N	324	48	34	15	11	102
	%	60,7	9,0	6,4	2,8	2,1	19,1

1 – wcale nie dotyczy; 2 – raczej nie dotyczy; 3 – trochę dotyczy, trochę nie dotyczy; 4 – raczej dotyczy, 5 – bardzo dotyczy

Źródło: opracowanie własne.

Uczniowie pozytywnie ocenili warunki środowiska domowego w zakresie organizacji i wsparcia wychowawczego w okresie zdalnej nauki (zob. tabela 13). Większość uczniów (72,5%) miała w domu dostęp do urządzeń potrzebnych do nauki zdalnej oraz odpowiednie warunki do nauki (69,8%). Wśród badanych 55% uznało, że życie w miejscu zamieszkania było w czasie pandemii dobrze zorganizowane, nie brakowało im także pomocy otoczenia w zdalnym uczeniu się (63,7% badanych). Ponad połowa uczniów oceniła, że:

- miała dobre stosunki z rodzicami/opiekunami, byli dobrze przez nich traktowani (67,8% wskazań),
- była dobrze traktowana przez rodziców (67,8% wskazań),
- miała poczucie bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania (60,5% wskazań),
- uznała, że rodzice/opiekunowie słuchają tego, co mają im do powiedzenia i biorą to pod uwagę (58,8% wskazań),
- przyznała, że może rozmawiać z rodzicami/opiekunami o swoich problemach, zmartwieniach, lękach (57% wskazań),
- w rodzinie/z osobami, z którymi mieszkała, fajnie spędzała czas (56% wskazań).

Co trzeci uczeń (33,9%) mógł porozmawiać ze swoimi bliskimi na temat tego, co się dzieje w związku z pandemią. Większość uczniów (69,7%) uznała, że nie dotyczy ich lub raczej nie dotyczy ich sytuacja, w której bliscy ich krzywdzą. Podsumowując ten obszar diagnozy, należy podkreślić, że około 20% uczniów nie udzieliło odpowiedzi na stwierdzenia dotyczące środowiska rodzinnego. Powinno to budzić niepokój placówek edukacyjnych i być przedmiotem diagnozy przyczyn po powrocie uczniów do szkół, na przykład przeprowadzonej przez pedagoga w ramach zadań wynikających z pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Relacje z rówieśnikami w czasie zdalnej nauki

Okres pandemii w znacznym stopniu ograniczył bezpośrednie kontakty wśród młodzieży, dlatego też poddano analizie ten obszar ich funkcjonowania. W badaniu wykorzystano różne stwierdzenia, które podzielono na dwie grupy: relacje z klasą i innymi rówieśnikami oraz sytuacje trudne w relacjach rówieśniczych. Wyniki ujęto tabelarycznie – tabela 14 i 15.

Z analizy danych zawartych w tabeli 14 wynika, że prawie połowa uczniów utrzymywała relacje rówieśnicze za pośrednictwem Internetu (48,7% raczej tak lub zdecydowanie tak). Internet lub telefon służyły młodzieży do robienia różnych rzeczy dla zabawy i do wspólnego spędzania czasu (47,6% wyborów). Znaczna część badanych (39,7%) starała się, kiedy tylko było można, spotykać bezpośrednio ze swoimi koleżankami/kolegami. Część młodzieży (40,6%) przyznała, że martwi się, iż nie może spotykać się z rówieśnikami, a część była zdania przeciwnego (21,9%). Prawie połowa badanych (45%) stwierdziła, że zdecydowanie nie rozmawia lub raczej nie rozmawia o swoich problemach z rówieśnikami, niemal co czwarty badany przyznał się do prowadzenia tego typu rozmów.

Zdecydowana większość uczniów uznała, że wcale nie dotyczą lub raczej nie dotyczą ich trudne sytuacje w relacjach rówieśniczych (zob. tabela 15). Zaprzeczyli następującym stwierdzeniom:

- publikowanie bądź rozesyłanie ośmieszających zdjęć lub filmów (76,2%),
- wysyłanie sms-ów, żeby dokuczyć/sprawić przykrość/wystraszyć (72,9%),

Tabela 14. Relacje z klasą i innymi rówieśnikami w opinii uczniów

Rodzaj opinii	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Kontaktuję się często z kolegami przez Internet albo telefon, aby robić różne rzeczy w ramach uczenia się zdalnego	N	47	65	77	141	119	85
	%	8,8	12,2	14,4	26,4	22,3	15,9
Razem z koleżankami/kolegami robimy przy pomocy Internetu lub telefonu różne rzeczy dla zabawy i wspólnie spędzamy czas	N	59	69	66	125	129	86
	%	11,0	12,9	12,4	23,4	24,2	16,1
Rozmawiam z koleżankami/kolegami o naszej sytuacji w czasie pandemii	N	112	112	95	80	50	85
	%	21,0	21,0	17,8	15,0	9,4	15,9
Rozmawiam z koleżankami/kolegami o swoich zmartwieniach i problemach	N	121	119	79	73	55	87
	%	22,7	22,3	14,8	13,7	10,3	16,3
Jak tylko można, często spotykam się bezpośrednio ze swoimi kolegami/koleżankami	N	64	92	80	98	114	86
	%	12,0	17,2	15,0	18,4	21,3	16,1
Specjalnie nie martwię się tym, że nie spotykam się z koleżankami/kolegami	N	125	92	111	70	47	89
	%	23,4	17,2	20,8	13,1	8,8	16,7

1 – zdecydowanie nie; 2 – raczej nie; 3 – ani tak, ani nie; 4 – raczej tak; 5 – zdecydowanie tak

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 15. Sytuacje trudne w relacjach rówieśniczych podczas edukacji zdalnej

Rodzaj sytuacji trudnej	Liczba (N)/%	1	2	3	4	5	Brak odp.
Złośliwe komentowanie Twoich wypowiedzi na forum internetowym	N	254	95	46	33	19	87
	%	47,6	17,8	8,6	6,2	3,6	16,3
Wysyłanie sms-ów, żeby Ci dokuczyć/ sprawić przykrość/wystraszyć	N	310	79	28	17	14	86
	%	58,1	14,8	5,2	3,2	2,6	16,1
Wyzywanie lub obrażanie Cię na czacie/ portalu społecznościowym	N	292	77	42	24	11	88
	%	54,7	14,4	7,9	4,5	2,1	16,5
Publikowanie bądź rozsyłanie ośmieszających Cię zdjęć lub filmów	N	340	67	20	10	10	87
	%	63,7	12,5	3,7	1,9	1,9	16,3
Wysyłanie wiadomości przez komunikatory (np. Messenger) po to, aby Cię obrazić/ wystraszyć	N	325	65	24	18	12	90
	%	60,9	12,2	4,5	3,4	2,2	16,9
Celowe wykluczenie Cię lub niedopuszczenie do grona znajomych w Internecie	N	295	69	40	27	15	88
	%	55,2	12,9	7,5	5,1	2,8	16,5

1 – wcale nie dotyczy; 2 – raczej nie dotyczy; 3 – trochę dotyczy, trochę nie dotyczy; 4 – raczej dotyczy; 5 – bardzo dotyczy

Źródło: opracowanie własne.

- wysyłanie wiadomości przez komunikatory (np. Messenger) po to, aby obrazić/ wystraszyć (73,1%),
- wyzywanie lub obrażanie na czacie/portalu społecznościowym (69,1%),

- celowe wykluczenie lub niedopuszczenie do grona znajomych w Internecie (68,1%),
- złośliwe komentowanie wypowiedzi na forum internetowym (65,4%).

Należy jednak zwrócić uwagę, że ponad 16% badanych nie odniosło się do podanych stwierdzeń, nie udzielając odpowiedzi na to pytanie.

Wnioski z badań

Zebrany materiał badawczy pozwala na sformułowanie kilku wniosków końcowych:

1. Badaniem objęto 534 uczniów głównie klas IV–VIII szkoły podstawowej i sporadycznie szkół ponadpodstawowych (liceum, technikum i szkoły branżowej I stopnia).
2. Badani uczniowie nie mieli trudności z obsługą narzędzi cyfrowych, a udział w zdalnych zajęciach nie sprawiał im większych trudności.
3. Uczniowie wymienili różne ograniczenia wynikające z organizacji zdalnej nauki, takie jak trudności w skupieniu się na nauce; niechęć do nauki w domu i wykonywania zadań, które zadaje nauczyciel; przeznaczanie większej ilości czasu na naukę w porównaniu z okresem przed pandemią; problemy z zaplanowaniem codziennej nauki badanych; nieradzenie sobie z nadmiarem zadań; zdenerwowanie lub stres wynikające z uczestnictwa w zdalnych lekcjach.
4. Uczniowie uznali, że ich zaangażowanie w zdalną naukę było niższe niż przed pandemią, kiedy uczyli się w sposób tradycyjny.
5. Uczniowie korzystali z różnych form wsparcia w czasie realizacji zdalnej nauki. Wśród osób udzielających pomocy często i bardzo często uczniowie wymieniali rodziców, nauczycieli, kolegów i koleżanki. Pomocne okazały się także podręczniki, książki i inne materiały dostępne w miejscu zamieszkania oraz filmy i inne materiały udostępniane w Internecie.
6. Zdalna realizacja nauki wywoływała u uczniów różne emocje, a najczęściej wskazywali: zmęczenie zdalnym nauczaniem oraz obawę przed efektami tej formy nauczania wyrażoną zdawalnością egzaminów.
7. W ocenie zadowolenia ze zdalnego kształcenia najliczniejszą grupę stanowili uczniowie, którym raczej ono odpowiada, następną grupę tworzyli ci, którym ono częściowo odpowiadało, a częściowo nie odpowiadało, co siódmy uczeń uznał edukację online za bardzo mu odpowiadającą, natomiast co dwudziesty był odmiennego zdania.
8. Większość uczniów gorzej oceniła jakość edukacji w czasie pandemii w porównaniu z okresem przed jej ogłoszeniem.
9. Badani pozytywnie ocenili wsparcie ze strony środowiska szkolnego, które opierało się głównie na rozmowach nauczycieli z uczniami. Pozytywnie ocenili

także organizację zdalnej pracy w miejscu zamieszkania oraz wspierającą postawę swoich rodziców/opiekunów.

10. Relacje rówieśnicze w czasie trwania zdalnego kształcenia miały głównie charakter pośredni, odbywały się za pośrednictwem Internetu lub telefonu. Taka sytuacja martwiła część badanych.
11. Zdecydowana większość badanych uznała, że wcale nie dotyczą lub raczej nie dotyczą ich trudne sytuacje w relacjach rówieśniczych, których źródłem może być Internet.

Podsumowanie

Uzyskane dane są zbliżone do wyników prezentowanych przez inne centra i ośrodki badawcze, między innymi Centrum Cyfrowe⁵, Uniwersytet Gdański, AGH w Krakowie, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu⁶, Uniwersytet Warszawski⁷, WSA UAM w Poznaniu⁸. Publikowane analizy umożliwiają prezentację opinii uczniów na temat pozytywnych i negatywnych stron zdalnej edukacji. Pozytywne strony kształcenia w czasach pandemii w opiniach uczniów to brak konieczności bardzo wczesnego wstawania, więcej czasu na inne zajęcia, wyeliminowanie rygoru, pojawienie się nowych form komunikowania się z nauczycielami. Do problemów wymienionych przez uczniów należą: brak bezpośredniego kontaktu z rówieśnikami, obiektywne trudności techniczne, utrudnienia wynikające z braku przygotowania nauczycieli do zdalnej pracy, zbyt długi czas przebywania przed komputerem, trudności w rzetelnym sprawdzaniu wiedzy i umiejętności uczniów, ubogość wykorzystywanych zdalnie form weryfikacji osiągnięć szkolnych, ograniczone sposoby rozwijania zainteresowań uczniów, problemy z samodyscypliną i mobilizacją do pracy z wykorzystaniem urządzeń elektronicznych⁹. Do tych trudności należy dołączyć ograniczenia, na które zwrócili uwagę nauczyciele, jak: problemy z obsługą przez uczniów wymaganych programów, braki sprzętowe wśród uczniów wynikające z aktywności

⁵ A. Buchner, M. Majchrzak, A. Wierzbicka, M. Szeniawska, *Edukacja zdalna w czasie pandemii*, edycja I (maj 2020), edycja II (listopada 2020), <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/pdf> [dostęp: 16.08.2021].

⁶ G. Ptaszek, G.D. Stunża, J. Pyżalski, M. Dębski, M. Bigaj, *Edukacja zdalna – co się stało z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020.

⁷ M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *Raport – edukacja zdalna w czasach Covid-19*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020.

⁸ B. Śliwerski, *O badaniach edukacji w czasie pandemii*, WSE UAM, Poznań 2020.

⁹ M.P. Bronikowska, *Nauka w czasach pandemii w oczach uczniów. Jak oceniają swoje doświadczenia nauki na odległość uczniowie szkół niepublicznych*, 2020, <https://www.ourkids.net/pl/nauka-w-czasach-pandemii-w-oczach-uczniow.php> [dostęp: 16.08.2021].

zawodowej rodziców, wielodzietności, trudnej sytuacji materialnej, a także dysfunkcjonalności rodzin¹⁰.

Istotnym problemem, który ujawnił się po wprowadzeniu edukacji online, było „pogubienie” uczniów. Jak pokazały dane statystyczne, liczba dzieci, które nie brały udziału w zdalnych lekcjach, była niepokojąco wysoka. Wynik ten udało się poprawić w kolejnych miesiącach. Byli jednak uczniowie, którzy nie otrzymali promocji do następnych klas ze względu na negatywny stosunek do obowiązku zdalnej edukacji¹¹. Były także dzieci, które już wcześniej ujawniały problemy emocjonalne czy stany depresyjne, a w czasie pandemii po prostu nie odnalazły się w nowej dla nich sytuacji¹². Wymienione problemy potwierdzają także wyniki prezentowane w niniejszym artykule – ponad 15% uczniów nie udzieliło odpowiedzi na pytania ankiety. Jest to wynik niepokojący i wymagający pogłębionej diagnozy przyczyn takiego unikowego zachowania młodzieży.

Uzyskane wyniki pozwalają na sformułowanie rekomendacji dla organizatorów zdalnej edukacji (nadzoru pedagogicznego, dyrektorów szkół, nauczycieli, także rodziców), które mogą pomóc w efektywnym stosowaniu edukacji online. Proponuje się następujące rozwiązania.

1. Zadbanie o zdrowie psychiczne uczniów, zainteresowanie się ich kondycją psychiczną¹³.
2. Zadbanie o komunikację na zajęciach zdalnych, pozostawienie czasu na rozmowy wychowawcze, wsparcie psychiczne (zainteresowanie się problemami emocjonalnymi uczniów, ich sytuacją w środowisku rodzinnym).
3. Umożliwienie uczniom kontaktu ze specjalistami jak psycholog czy pedagog szkolny¹⁴.
4. Wsparcie uczniów przygotowujących się do egzaminów na przykład poprzez organizowanie dodatkowych zajęć lub kursów, przysyłanie materiałów, wskazywanie pomocnych stron czy portali edukacyjnych.
5. Zintensyfikowanie działań podejmowanych na lekcjach przez nauczycieli (jak najefektywniejsze wykorzystanie czasu zajęć bez zadawania uczniom kolejnych zadań do wykonania w czasie wolnym od nauki).

¹⁰ D. Więclawek, S. Rybińska, *Edukacja zdalna podczas pandemii koronawirusa. Jak radzą sobie polscy rodzice i nauczyciele?*, „Polska Times”, 15 maja, <http://polskatimes.pl/edukacja-zdalna-podczas-epidemii-koronawirusa-jak-radza-sobie-polscy-uczniowie-i-nauczyciele-/ar/c5-14971756> [dostęp: 16.08.2021].

¹¹ Z. Frączek, *Niepowodzenia szkolne uczniów w czasie pandemii Covid-19. W perspektywie wybranych badań empirycznych*, „Kultura – Przemiany – Edukacja”, t. VIII, Rzeszów 2020, s. 85.

¹² G. Całek, *Rodzice o koronaedukacji – wnioski z ankiety*, „Szkoła. Miesięcznik dyrektora” 2020, sierpień, <http://oswiata.oficyna.mm.pl/#/article/47211> [dostęp: 16.08.2021].

¹³ W. Pleszak, J. Pyżalski, *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii...*, s. 31.

¹⁴ Por. B. Bobik, *Instytucjonalne, środowiskowe i indywidualne uwarunkowania funkcjonowania pedagoga szkolnego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2020.

6. Odejście od uzupełniania podręczników i ćwiczeń na rzecz projektów wykonywanych przez uczniów.
7. Umożliwienie uczniom pracy w grupie na zajęciach zdalnych (projekty, praca w wirtualnych pokojach na wykorzystywanych platformach edukacyjnych).
8. Włączanie kamer podczas zajęć zdalnych po to, by zapobiegać izolacji społecznej oraz kontrolować obecność i aktywny udział uczniów.
9. Aktywizowanie uczniów na zajęciach zdalnych, zastępowanie metod słownych problemowymi i działań praktycznych¹⁵.
10. Odciążenie uczniów od nadmiaru obowiązków, prac domowych.
11. Zadbanie o zdrowie fizyczne uczniów, pozostawianie im czasu i przestrzeni na spędzanie czasu na powietrzu i ruch.
12. Wyrównywanie szans uczniów z rodzin o najniższym statusie społeczno-ekonomicznym (między innymi poprzez doposażenie ich w sprzęt do zdalnej nauki).
13. Kontrolę aktywności młodzieży w sieci, wdrożenie programów zapobiegających cyberprzemocy.

Świadome działania wszystkich osób zaangażowanych w edukację dzieci i młodzieży, niezależnie od jej formy (tradycyjnej, zdalnej czy hybrydowej), wydają się być niezbędne, ponieważ coraz bardziej jako społeczeństwo „zamykamy się i mocimy w naszej ubańkowionej sferze doświadczeń blokującej nam dostęp do doświadczeń i myśli innych”¹⁶. Należy też pamiętać o trzech mocach, które posiada wychowawca, są to: rozmowa – moc komunikacji, obserwacja dziecka – moc uważności, obecność – moc relacji¹⁷.

Bibliografia

- Bobik B., *Instytucjonalne, środowiskowe i indywidualne uwarunkowania funkcjonowania pedagoga szkolnego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2020.
- Bronikowska M.P., *Nauka w czasach pandemii w oczach uczniów. Jak oceniają swoje doświadczenia nauki na odległość uczniowie szkół niepublicznych*, 2020, <https://www.ourkids.net/pl/nauka-w-czasach-pandemii-w-oczach-uczniow.php> [dostęp: 16.08.2021].
- Buchner A., Majchrzak M., Wierzbicka A., Szeniawska M., *Edukacja zdalna w czasie pandemii*, edycja I (maj 2020), edycja II (listopad 2020), <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/pdf> [dostęp: 16.08.2021].
- Całek G., *Rodzice o koronaedukacji – wnioski z ankiety*, „Szkoła. Miesięcznik dyrektora” 2020, sierpień, <http://oswiata.oficyna.mm.pl/#/article/47211> [dostęp: 16.08.2021].
- Frączek Z., *Niepowodzenia szkolne uczniów w czasie pandemii Covid-19. W perspektywie wybranych badań empirycznych*, „Kultura – Przemiany – Edukacja”, t. VIII, Rzeszów 2020, s. 76–90.
- Górnicka B., „W trybie zdalnym...” – nauka – wychowanie – opieka nad uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w czasie pandemii. *Refleksje i rozterki pedagoga*, „Kultura – Przemiany – Edukacja”, t. VIII, Rzeszów 2020, s. 91–105.

¹⁵ W. Pleszak, J. Pyżalski, *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii...*, s. 31–34.

¹⁶ O. Tokarczuk, *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, s. 26.

¹⁷ A. Skrońska, *Rodzicielskie moce*, „Charaktery” 2021, 9(296), s. 96–99.

- Juszczyk S., *Metodologia badań empirycznych w naukach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
- Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M., *Raport – edukacja zdalna w czasach Covid-19*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020.
- Pleszak W., Pyżalski J., *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii* [w:] *Edukacja w czasach pandemii Covid-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020.
- Ptaszek G., Stunża G.D., Pyżalski J., Dębski M., Bigaj M., *Edukacja zdalna – co się stało z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Skrońska A., *Rodzicielskie moce*, „Charaktery” 2021, 9(296), s. 96–99.
- Śliwerski B., *O badaniach edukacji w czasie pandemii*, WSE UAM, Poznań 2020.
- Tokarczuk O., *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.
- Więclawek D., Rybińska S., *Edukacja zdalna podczas pandemii koronawirusa. Jak radzą sobie polscy rodzice i nauczyciele?*, „Polska Times”, 15 maja, <http://polskatimes.pl/edukacja-zdalna-podczas-epidemii-koronawirusa-jak-radza-sobie-polscy-uczniowie-i-nauczyciele-/ar/c5-14971756> [dostęp: 16.08.2021].